

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Π. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Ομοτίμου Καθηγητού Πανεπιστημίου Πειραιώς

ΝΕΟΙ «ΠΑΡΟΡΓΙΣΑΝΤΕΣ» ΚΑΙ «ΚΑΚΟΔΑΙΜΟΝΙΣΤΑΙ»
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ

Σ' όλες τις εποχές, ιδιαίτερα όμως στις μεταβατικές ιστορικές περιόδους, εξ αιτίας αδιαλλάκτων πολιτικών αντιθέσεων ή όξυνσης της ταξικής πάλης ή εκτροπής των ηθών, ή τέλος πολλαπλών απογοητεύσεων, σημειώνονται ακραίες εκδηλώσεις οργανωμένων νέων, που τείνουν είτε στην παθητική εγκατάλειψη της κοινωνίας είτε σε ενεργό επιδίωξη αντικοινωνίας, αντιοικονομίας, αντιπολιτισμού. Σε έσχατη ανάλυση τα κινήματα αυτά των νέων, υποδυόμενα πολιτικές ή κοινωνικές ή εθνικές καινοτομίες, καταντούν τελικά αιρέσεις, στις οποίες η ορμή των νέων, απογυμνωμένη από συγκεκριμένο περιεχόμενο, γίνεται απλώς φωνή κατά του κατεστημένου, κατά της συμβατικότητας, κατά της ομαλότητας. Ένα τυπικό «αντί», συνοδευόμενο πολλές φορές από έκνομες ενέργειες και μηνύματα εγκλειόμενα σε βόμβες.

Οι νεοναζιστικές εκδηλώσεις των νέων στην Γερμανία, που παίρνουν χαρακτήρα εγκληματικών αγριοτήτων, θυμίζουν ανάλογα κινήματα νέων στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη στη δεκαετία του εβδομήντα, τα οποία βέβαια δεν είχαν τη σημερινή νεοναζιστική εγκληματική τραχύτητα. Τέτοιες οργανώσεις, με ηχηρά ονόματα και αντικοινωνική ή αντιπολιτιστική θέση ήσαν το «κίνημα πάλης των στρατιωτών» η «μαύρη μάσκα», το «ψηλά τα χέρια στον τοίχο», «γιοι της πόρνης», «λυκάνθρωποι», «μέρες οργής», «συμμαχία ουρανού τόξου», «μαύρος πάνθηρας», «οργάνωση νεαρών κυρίων». Παράλληλα υπήρξαν και κινήματα «περιθωριακών», η στάση των οποίων συνίστατο στην εγκατάλειψη της κοινωνίας και όχι στην ενεργό καταπολέμησή της, π.χ. οι "Hippies"¹.

Ανάλογα αντικοινωνικά, αντιπολιτικά και αντιθρησκευτικά κινήματα νέων παρατηρούνται από τον στ', ε' και δ' αιώνα π.Χ. στην αρχαία Αθήνα, υπό την καθοδήγηση κυρίως ολιγαρχικών «εταιριών» συνιστωμένων από άνδρες μεγαλύτερων ηλικιών, αλλά και υπό την επίδραση φιλοσοφικών διδασκαλιών και δημοκρατικών οργανώσεων και «αντιτυραννικών κινήσεων», που η δραστηριότητά τους εκτείνεται από τη διαμαρτυρία ως τη διεκδίκηση της εξουσίας². Οι «ολιγαρχικές εταιρίες» απέβλεπαν στην ανατροπή του δημοκρατικού καθεστώτος και εν συνεχεία στην παλινόρθωση της ανατραπείσης ολιγαρχίας, ένα είδος ρεβανσιστικού κινήματος, που επιζητούσε την αποκατάσταση της γαιοκτησίας των ευγενών εναντίον της νέας τάξης των μικρομεσαίων αστών, των εμπόρων και των ναυτικών. Είναι χαρακτηριστικό ότι και ο όρκος ορισμένων «εταιριών» φανερά μεν διελάμβανε το «οὐκ ἀδικήσῃν τὸν δῆμον», μυστικά όμως όριζε «καὶ τῷ δήμῳ κακόνους ἔσομαι καὶ βουλεύσω ὅ,τι ἂν ἔχω κακόν»³. Για την ικανοποίηση των σκοπών αυτών οι ολιγαρχικές εταιρίες χρησιμοποιούσαν και εξεμεταλλεύοντο τους νέους, τους οποίους συσπείρωναν σε οργανώσεις. Στην ουσία η πολιτική κατά την περίοδο εκείνη για τους νέους είχε αρχίσει να γίνεται περισσότερο παιχνίδι και λιγότερο μέσο διασφάλισης των αγαθών της πολιτείας, όλα δε τα μέσα για την επικράτηση των απόψεών τους εθεωρούντο νόμιμα και φυσικά. Έναντι της κυρίαρχης αυτής τάσης, που ενεπνέετο από ολιγαρχικές επιδιώξεις, υπήρχαν και σαφείς περιπτώσεις «αντιτυραννικών κινήσεων των νέων». Τόσο κατά την περίοδο των τριάκοντα τυράννων, όσο και κατά την περίοδο της δημοκρατικής μεταπολίτευσης. Από τα γυμνάσια και τα συσσίτια ξεκινούσαν πολλές φορές ανταρσίες και για το λόγο αυτό οι τύραννοι απαγόρευαν κατά κανόνα τα συσσίτια και τη σύσταση σωματείων⁴. Μετά την πλήρη αποκατάσταση της δημοκρατίας, οι «εταιρίες» και κατά συνέπεια και οι νέοι εξετρέποντο περισσότερο σε αντιθρησκευτικές εκδηλώσεις, σε επεμβάσεις στα δικαστήρια και σε ενέργειες αντιεξουσιαστικές χωρίς συγκεκριμένους αντικειμενικούς σκοπούς.

Κοινό γνώρισμα των οργανώσεων των νέων ήταν η έκφραση ενός αιρετικού πνεύματος αντιπαράθεσης προς κάθε κατεστημένη αξία, προς την κοινωνική υποκρισία, προς την παιδευσία, προς την ανεπαρκή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών, προς τις απειλές των πολέμων, που κατά κανόνα έπλητταν τους πλουσίους. Δυσπιστία

προς την πολιτική κοινότητα, ή ανατροπή των παραδοσιακών νόμων με σκοπό την πλεονεξία και την επίδειξη ύβρεως και αλαζονείας, όπως παρατηρεί ο V. Martin⁵. Στη σχολή του Φειδιππίδου οι νέοι διδάσκονταν «τῶν καθεστώτων νόμων ὑπερφρονεῖν»⁶.

Οι υπό την επιρροή των ολιγαρχικών οργανώσεων των νέων θεωρούσαν τη δημοκρατία θεσμό εναντίον της φύσης, που όφειλαν κατά κάποιο τρόπο να ανατρέψουν γιατί της καταλόγιζαν ευθύνη για την αθηναϊκή παρακμή⁷. Τα αιτήματά τους στον πολιτικό τομέα συνίσταντο στην κατάλυση του υπάρχοντος δημοκρατικού συντάγματος, στην κατάργηση της γραφής παρανόμων, με συνέπεια να διώκονται από τους νέους όσοι υπέβαλλαν τη γραφή αυτή. Παράλληλα επεδίωκαν να επιβάλλουν πνεύμα λιτότητας, αξίωναν περιορισμό των μελών της βουλής και της αποζημίωσής τους, ώστε μισθό να παίρνουν μόνο οι στρατευμένοι και όσοι «σώμασι καὶ χρήμασι ὑπηρετοῦσαν τὸν τόπο», οι αξιωματούχοι του στρατού να ορίζονται από τη βουλή και η εξουσία να περιέλθει στις πρώτες τάξεις της αθηναϊκής κοινωνίας, δηλαδή μόνο σε 5.000 πολίτες. Στην Εκκλησία του Δήμου εστρέφοντο κατά των πολεμικών δαπανών και κατά των φιλοπολέμων προτάσεων των δημοκρατικών. Είναι γνωστόν ότι εκατόν είκοσι νεαροί συνέπραξαν στη βίαιη κατάλυση της βουλής.

Επηρεασμένοι από το πνεύμα αυτό οι νεαροί ιππείς του στρατού εστράφησαν κατά του Κλέωνος, ο οποίος ανεξαρτήτως της δημαγωγικής του φύσης, ήταν πάντως δημοκρατικός⁸.

Στον τομέα της πολιτικής και του στρατού οι εκδηλώσεις των νέων έπαιρναν πολλές φορές βάνανσο και επιθετικό χαρακτήρα, που έφθανε μέχρι παρανομιών και ανθρωποκτονιών. Ο Ehrenberg χαρακτηρίζει τη συγκέντρωση των νέων στις Αχαρνές του Αριστοφάνη ως “Gang”⁹.

Προσφυγή στη βία, σε εξτρεμιστικές ενέργειες, ακόμη και σε δολοφονικές απόπειρες ή δολοφονίες. “Jeunesse dorée” αποκαλεί τους νέους αυτούς ο ιστορικός Isaac¹⁰. Με την ηθική αυτουργία των «εταιριών», οργανώσεις των νέων θεωρήθηκαν ένοχες για τη δολοφονία του Ανδροκλή, ως επίσης και άλλων στην Αθήνα¹¹, για τη δολοφονία του Υπέρβολου στη Σάμο, κατά δε τον Calchoun ακόμη και για τη δολοφονία του Εφιάλτη¹². Σ’ αυτούς αποδίδεται επίσης η δολοφονία του Φρυνίχου το 411 π.Χ.¹³. Κατά τη διάρκεια της τυραννίας των τριάκοντα εξοντώθηκαν 115 πρόσωπα από νέους που

έκαναν αυτοδιαχείριση της δικαιοσύνης¹⁴. Γνωστή έμεινε για τη δράση της η «συμμαχία των απερισκεπτών νέων».

Στις έκνομες αυτές εκδηλώσεις των νέων επικρατούσε η άλογος τόλμη, το «θαρρεΐν», για το οποίο ο Θουκυδίδης διατυπώνει επικρίσεις: «τόλμα μὲν γὰρ ἀλόγιστος ἀνδρεία ένομίσθη»¹⁵. Αυτή η τάση στην παρορμητική ενέργεια υπήρξε συνέπεια, όχι μόνο των ενθαρρύνσεων των νέων από τους επί κεφαλής των «εταιριών», αλλά και της επίδρασης της μυστικής κατήχησης των μυστηρίων¹⁶.

Η ασυδοσία πολλές φορές, αναλόγως με τις περιστάσεις, έπαιρνε και άλλες μορφές παράνομης ενέργειας. Οι νέοι εχρησιμοποιούντο για την απόσπαση ιδιωτικών μυστικών, όπως θα έκαναν σήμερα οι agents provocateurs ή οι υποκλέπτοντες τηλεφωνικές συνδιαλέξεις. Πολλές φορές εχρησιμοποιούντο στις δίκες, ιδίως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, για την υπεράσπιση προσώπων, που παρενόμησαν, όπως γίνεται συνήθως σήμερα με τις δίκες των gangsters.

Κατά τον ίδιο τρόπο οι νέοι υποκινούν αντιπειθαρχικές εκδηλώσεις στο στρατό, το ναυτικό και στα εκπαιδευτήρια. Μια κίνηση που θυμίζει σημερινές περιπτώσεις στα εκπαιδευτήρια, όπου οι φοιτητές εξαναγκάζουν τους καθηγητές να συμμορφώνονται προς τις θελήσεις τους, παράλληλα προς ανάλογη επίδραση των ψευδοπροοδευτικών καθηγητών στους φοιτητές. Ο Πλάτων περιγράφει το φαινόμενο κατά τέτοιο τρόπο που θυμίζει σημερινές εποχές: «Διδάσκαλός τε φοιτητὰς έν τῷ τοιούτῳ φοβεΐται καὶ θωπεύει, φοιτηταὶ δὲ διδασκάλων ὀλιγοροῦσι, οὔτῳ καὶ παιδαγωγῶν. Καὶ ὅλως οἱ μὲν νέοι πρεσβυτέροις ἀπεικάζονται καὶ διαμιλλῶνται καὶ έν λόγοις καὶ έν ἔργοις, οἱ δὲ γέροντες συγκαθίζοντες τοῖς νέοις εὐτραπείας τε καὶ χαριεντισμοῦ ἐμπιμπλάντες, μιμούμενοι τοὺς νέους, ἵνα μὴ δοκῶσιν ἀηδεῖς εἶναι, μηδὲ δεσποτικοί»¹⁷.

Ποικιλώνυμες υπήρξαν και οι σχετικές οργανώσεις των αμφισβητιών νέων. Ανάμεσα σ' αυτές αναφέρονται: το «εργαστήριον των συνεστώτων», το οποίο στέγαζε τους εχθρούς του Ευβουλίδη και τους υποστηρικτές του Παντεναίτου, «οι φίλαρχοι», οπαδοί του Κριτία, οι «μοχθηροί», οι «παρακελευσταί» (εγκάθετοι), μέλη της εταιρίας του Αλκιβιάδη, οι «κακοδαιμονισταί», με αντιθρησκευτικό πνεύμα, η «εταιρία των Τριβαλλών», οι «συνεστηκότες» κτλ. Εξ αιτίας των βιαίων εκδηλώσεων των οργανωμένων νέων, που έδιναν την

εντύπωση εκρήξεων θυμού, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο «παροργίσαντες νέοι»¹⁸, τον οποίο σχεδόν αυτούσιο (οργισμένοι νέοι) χρησιμοποιεί για το αυτό φαινόμενο η σημερινή κοινωνία.

Το κίνημα των νέων επεδίωκε την προβολή τους όχι μόνο με θορυβώδεις και απειλητικές πράξεις, αλλά και με καινοτόμο και ομοιόμορφη στάση, όπως συμβαίνει και στην εποχή μας. Εμφανίζονταν με unisex, οι γυναίκες με κοντά φορέματα, εσύχναζαν στα γυμναστήρια, απέφευγαν τις σχέσεις με μη ευγενείς και διένεμαν γραπτά δοκίμια, μεταξύ τους, όπως σήμερα οι μυστικές εφημερίδες. Κυκλοφορούσαν λίβελλους, προσπαθούσαν να υποτάξουν τους εκλογείς, προέβαιναν σε αποκαλύψεις του μυστικού της ψηφοφορίας, ήσαν «διακοψίες» του λόγου των αντιπάλων, οργανωμένοι ζητωκραυγαστές υπέρ των «ημετέρων», συμφωνούσαν μαζική ψηφοφορία στα πολιτειακά όργανα υπέρ των θεμάτων, που τους ενδιέφεραν.

Το υπογένειο και τα μακριά μαλλιά αποτελούσαν, όπως άλλωστε και σήμερα, διακριτικό γνώρισμα των οργισμένων νέων. Στη *Λυσιστράτη* του Αριστοφάνη γίνεται σύσταση να «λαναρίσουν» και να αποτριχώσουν το κεφάλι τους όλοι εκείνοι που «εταιρίζονται» και στρέφονται κατά των αρχών:

«Καὶ τοὺς γε συνισταμένους τούτους καὶ τοὺς πιλοῦντας
ἐαυτοὺς

ἐπὶ ταῖς ἀρχαῖσι διαξῆναι καὶ τὰς κεφαλὰς ἀποτῖλαι·
εἶτα ξαίνειν εἰς καλαθίσκον κοινὴν εὖνοιαν, ἅπαντας
καταμιγνύντας¹⁹.

Η διατήρηση του υπογενείου και των μακριών μαλλιών εθεωρείτο απαραίτητο γνώρισμα του κινήματος των νέων, οι οποίοι υποτίθεται ότι υιοθετούσαν μια νέα φιλοσοφία και νεωτεριστικές αρχές. Το φαινόμενο διεκωμωδείτο από τους σώφρονες πολίτες, είναι δε γνωστή η φράση του Ηρώδη Αττικού: “Video barbam, philosophum non video”²⁰.

Μαζί με τις καινοτομίες του κινήματος των νέων σε όλους τους τομείς, στο τέλος του ε΄ αιώνα π.Χ. επιβάλλεται μια νέα μουσική, που ανταποκρίνεται στις ψυχικές διαθέσεις των οργισμένων νέων. Ο μουσικός ρυθμός, που ως τότε ήταν όμοιος με το ρυθμό των λόγων, άρχισε να αποκτά αυτοτέλεια. Η παλαιά μουσική, που χαρακτηριζόταν από ενότητα μελωδίας και λόγων άρχισε να υποχωρεί. Το μουσικό στοιχείο της νέας αυτής ενότητας έτεινε στον καλούμενο νέο

διθύραμβο προς ανεξαρτησία και αυτόνομη τέχνη. Ο Αριστοφάνης αποκαλεί τους οπαδούς της μουσικής αυτής καινοτομίας «ασματοκάμπας», διαστροφείς του άσματος. Επρόκειτο για νευρώδη, χτυπητή μουσική με απότομες μεταβολές ρυθμών και τόνων. Ένα είδος σύγχρονου ροκ. Οι γνωστότεροι εκπρόσωποι των νέων αυτών τάσεων είναι ο Φρύνις, ο Κινησίας, ο Τιμόθεος. Ο Αριστοφάνης, που καταδικάζει την καινοφανή αυτή μουσική, ως συντηρητικός οπαδός της παράδοσης, δίνει μια παραστατική εικόνα της μουσικής του Κινησία, τον οποίο εμφανίζει να ζητεί να πάρει από τα σύννεφα, δαρμένα από τους ανέμους και τα χιόνια, προοίμια, «ἀεροδυνήτους και νεροβόλους ἀναβολάς».

Ο Πλάτων στην *Πολιτεία* αντίθετος προς όλες αυτές τις καινοτομίες υποστηρίζει ότι πρέπει να προσέχει κανείς όταν εισάγει νέο είδος μουσικής, επειδή η μουσική επηρεάζει το σύνολο της ανθρωπίνης συμπεριφοράς και τα πολιτικά ήθη, τους πολιτικούς νόμους. Επικαλείται τον Δάμονα: «ὥς φησὶν Δάμων καὶ ἐγὼ πείθομαι».

Δεν ήταν μόνο η ενεργός ανάμιξη στα πολιτικά πράγματα, που απασχολούσε τους νέους της αρχαίας Αθήνας. Πολλές φορές, ομάδες νέων, απογοητευμένων από τη μορφή των πολιτικών πραγμάτων, απέφευγαν την πολιτική δραστηριότητα και αναζητούσαν έναν ξένοιαστο τρόπο ζωής, τον οποίο ενέπνεε η ατομικιστική φιλοσοφία. Ένα επιτραπέζιο τραγούδι συνιστά την προσήλωσή στις ατομικές απολαύσεις, την αποχή από τη συμμετοχή στις συλλογικές ευθύνες, έτσι που θυμίζει το σύγχρονο “make love and not war”.

«Για τον άνδρα είναι το πρώτο και καλύτερο αγαθό,
το δεύτερο να γεννηθείς ωραίος,
το τρίτο ο πλούτος, κερδισμένος τίμια
και το τέταρτο είναι οι ημέρες της νειότης
που περνούν χαρούμενα με τους φίλους²¹».

Η τάση αυτή είχε αρχίσει να προκαλεί αποστροφή προς την πολιτική συμμετοχή ακόμη και των ενηλίκων. Ο Αρίστιππος²² δηλώνει ότι δεν επιθυμεί ούτε να κυβερνά, ούτε να κυβερνιέται. Οι διανοούμενοι άρχισαν να επικρίνουν τα πολιτικά ήθη, ιδιαίτερα με τις εκδηλώσεις της πολιτικής βίας και το θάνατο του Σωκράτη και να τηρούν αποστάσεις από της εποχής της καταδίκης του Αθηναίου σοφού ως την εποχή των Επικουρείων.

Σ’ ένα απόσπασμα, ίσως από κάποια κωμωδία του Αριστοφάνη,

ή από τους *δήμους* του Ευπόλιδος, μνημονεύεται μια εταιρία νέων, που είναι αδιάφοροι για την πολιτική και βαθιά διεφθαρμένοι (των απραγμόνων πόρνων). Στην εταιρία αυτή ίσως στηριζόταν ο δημαγωγός Μυρωνίδης²³.

Μια άλλη πηγή εκτροφής επαναστατημένων μέτρων ήταν οι φιλοσοφικές και ρητορικές σχολές, όπου διαμορφώνονταν ένα είδος *intelligentia*.

Οι νέοι φοιτούσαν στην Ακαδημία του Πλάτωνος, σύχναζαν στις ποικίλες φιλοσοφικές και ρητορικές σχολές και διδασκόντουσαν, εάν επρόκειτο περί ολιγαρχικών σχολών, «τῶν καθεστώτων νόμων ὑπερφρονεῖν» η σχολή Φειδιππίδη, καθώς περιέγραψε ο Αριστοφάνης σε πολλές κωμωδίες και ο Ξενοφών στα «απομνημονεύματά» του²⁴. Αν επρόκειτο για δημοκρατικές σχολές ή εταιρίες, οι νέοι εδιδάσκοντο να αμφισβητούν την αξία των υφισταμένων θεσμών σε σχέση με την επιθυμητή δημοκρατία. Στον τομέα της φιλοσοφίας οι νέοι εδιδάσκοντο να στρέφονται εναντίον των παιδευτών και «φauλοτάτων», όπως επίσης και εναντίον των αρνούμενων την κινητικότητα της κοινωνίας και του κόσμου. Ετάσσοντο, πράγμα φυσικό, εναντίον της σταθερότητας και της μη αλλαγής και για το λόγο αυτό αρνιόντουσαν τον Παρμενίδη υπέρ του Ηρακλείτου. Εκπληκτικό είναι ότι την ίδια θέση πρόβαλαν οι εξεγερθέντες φοιτητές της Nanterre το Μάη του 1968: Στους τοίχους των Πανεπιστημίων γραφόταν: «Héraclite recipient. `A bas Parmenide».

Η διαλεκτική του Ηρακλείτου και η θεωρία της αρμονίας δια της έριδος «πάντα κατ' ἔριν γίγνεται», μαζί με τις θεωρίες του αγώνα και της «εναντιοδρομίας» (πόλεμος πάντων πατήρ) προσείλκυαν τους νέους και τότε όπως και πρόσφατα στην Nanterre: «Le combat est le père de toute chose».

Χαρακτηριστική επίσης της διάστασης δημοκρατικών-ολιγαρχικών νέων είναι η περίπτωση που αναφέρει ο Θουκυδίδης. Στις Συρακούσες ο αρχηγός της ομάδας δημοκρατικών Αθηναγόρας συζητεί με έναν οργισμένο νέο: Ο διάλογος, αφού εξαίρονται τα πλεονεκτήματα της δημοκρατίας, καταλήγει:

«Ὀλιγαρχία δὲ τῶν μὲν κινδύνων τοῖς πολλοῖς μεταδίδωσι, τῶν δ' ὠφελίμων οὐ πλεονεκτεῖ μόνον, ἀλλὰ καὶ ξύμπαν ἀφελομένη ἔχει ἃ ὑμῶν οἱ τε δυναμένοι καὶ οἱ νέοι προθυμοῦνται, ἀδύνατα ἐν μεγάλῃ πόλει κατασχεῖν»²⁵.

Στο πλαίσιο της φιλοσοφικής αυτής τάσης ο Αναξαγόρας, με την επαναστατική κατά του κατεστημένου φιλοσοφία του, ασκούσε βαθύτατη επιρροή στους νέους. Ο Κριτίας, ορθολογικός και αντικομφορμιστής, είχε ενωτισθεί τα κηρύγματα του Αναξαγόρα και δίδασκε το πνεύμα αυτό στους νέους αριστοκράτες²⁶. Ο Κριτίας υπήρξε ο υποδαυλιστής της επανάστασης των «οργισμένων νέων».

Πολύ αργότερα, στη στάση αυτή των νέων, παιδευτικό ρόλο ασκούν οι κυνικοί και οι στωϊκοί, που ήσαν οι πρόδρομοι των σημερινών περιθωριακών (π.χ. των Hippies)²⁷. Ανάμεσα σ' αυτούς ο Αντισθένης αναζητούσε μια μορφή αντιπολιτισμού, ο δε Διογένης αρνιόταν την κοινωνικοπολιτική τάξη και πρότεινε την «μεταξίωση» των αξιών.

Ο Διογένης κήρυττε ότι είναι «άπολις», «εξόριστος», «πολίτης του κόσμου», και δίδασκε την αντίθεση προς την πόλη και τον πολιτισμό. Πρόβαλλε την απομόνωση του ανθρώπου στη φύση και στη φυσική ζωή και αναζητούσε τη ριζική αλλαγή της φύσης του ανθρώπου και την αποβολή των επιθυμιών του, που τον κάνουν δυστυχή, εξαρτώντας την ευτυχία του από κάτι που δεν έχει και δεν μπορεί να αποκτηθεί. Οι κυνικοί συνιστούν τη «ζωοποίηση» του ανθρώπου και τη θεραπεία του από την «ανθρωπινότητά» του. Ζητούν να αδειάσει ο άνθρωπος από αυτή τη φύση του, γι' αυτό και αποκαλείται αποδοκιμαστικά «τρισάνθρωπος», όπως θα λέγαμε σήμερα «τρισάθλιος». Οι στωϊκοί και οι κυνικοί πρόβαλλαν επαναστατικές ιδέες κατά της κοινωνίας, της πόλης, των παραδόσεων διδασκαλίας, συνιστούσαν την ανθρωποφαγία, το ωμό κρέας, τις δημόσιες σχέσεις των φύλων, την αναγνώριση της ομοφυλοφιλίας, την ανδροποίηση των γυναικών. Στο πλαίσιο των διδασκαλιών αυτών είναι φυσικό ο Αντισθένης να αποκαλεί εαυτόν αληθινό σκύλο και ο Διογένης άγριο ζώο.

Τέτοια κηρύγματα, όπως τα πιο πάνω και συστάσεις, όπως του Ζήνωνος που δίδασκε ότι δεν πρέπει να ζούμε οργανωμένοι σε πόλεις και δήμους, ούτε να εισάγομε ιδιαίτερους νόμους και του Χρυσίππου, δύο γενιές αργότερα, που διακήρυττε ότι οι νόμοι και τα συντάγματα είναι λάθος, ήταν φυσικό να προκαλούν στους νέους αντικαθεστωτικές, αντισυμβατικές και αντικομφορμιστικές ιδέες, που έπαιρναν τελικά τη μορφή εξεγέρσεων.

Υπό την επίδραση των αθεϊστών φιλοσόφων και ιδιαίτερα των

σοφιστών, μεταξύ των οποίων προείχε ο Πρωταγόρας, σε μεγάλο μέρος της νεότητας διαμορφώνεται αθεϊστική τάση, την οποία οι παράγοντες του δημοσίου βίου θεωρούσαν ως την πιο επικίνδυνη επαναστατική εκδήλωση. Όπως είναι γνωστό, ο Πρωταγόρας διατύπωσε τον ισχυρισμό, όσον αφορά τους θεούς, ότι «οὐκ οἶδε οὐδ' ὡς εἰσὶ οὐδ' ὡς οὐκ εἰσὶ». Ανάλογη θέση διατύπωναν οι φοιτητές της Nanterre: “Ni Dieu, ni maître”. Η αθεϊστική κίνηση είχε προσλάβει διαστάσεις. Μία οργάνωση νέων, που επιδίδονταν σε διακωμώδηση της θρησκείας και των μυστηρίων (της θεάς Κίριγγο) και σε νυκτερινά ὄργια ἦσαν: οι «βάπται» ὅπως αναφέρει ο κωμωδιογράφος Εὐπολις στην ομώνυμη κωμῶdia του. Αλλά και ο Ευριπίδης στις *Βάκχες* δίνει την εικόνα μιας γενικής αγνόησης του θείου, που επικρατούσε στην εποχή του. «Οὐδὲν σοφίζόμεθα τοῖσι δαίμοσιν». Ο Θουκυδίδης γράφει, ὅπως ειπώθηκε πιο πάνω, για «τόλμη αλόγιστη».

Ο Λυσίας στο απόσπασμα 53 περιγράφει τη δράση του Κινησίας: «οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοιαῦτα περὶ θεοὺς ἕξαμαρτάνων, ἃ τοῖς μὲν ἄλλοις αἰσχρὸν ἐστι καὶ λέγειν, τῶν κωμωδοδιδασκάλων δ' ἀκούετε καθ' ἕκαστον ἐνιαυτόν; οὐ μετὰ τοῦτον ποτὲ Ἀπολλοφάνης καὶ Μυσταλίδης καὶ Λυσίθεος συνεστιῶντο μίαν ἡμέραν τεξάμενοι τῶν ἀποφράδων ἀντὶ νομηνιαστῶν, κακοδαιμονιστὰς σφίσιν αὐτοῖς τῶνομα θέμενοι...»²⁸.

Κατὰ τον ἴδιο τρόπο εκφράζεται ο Πλάτων και ο Ξενοφών²⁹. Τελικά ο Κινησίας, που ἔκαμε τους θεοὺς αντικείμενο εμπαιγμού, κατηγορήθηκε για ανόσια πράξη. Κατὰ την ἴδια περίοδο εἶχαν καταγγεληθεῖ πολλές παρωδίες των ελευσινίων μυστηρίων. Ο Τέντορος καταγγέλλει ἑνδεκα τέτοιες παρωδίες. Από τις πιο γνωστές καταγγελίες για παρωδία και ιεροσυλία των ελευσινίων μυστηρίων υπήρξε το περίφημο θέμα των ερμοκοπιδῶν, για τις οποίες κατηγορήθηκε ο Αλκιβιάδης.

Μια ἄλλη μεγάλη εταιρία, συγκροτουμένη, ὅπως κατακρινόταν, από ασεβή και αυθάδη άτομα, που ἔβαλλαν κατὰ της θρησκείας ἦσαν οι Τριβαλλοί, στην οποία ανήκε και ο Κόνων, αν δεχθούμε αυτό που ο Δημοσθένης ισχυρίζεται εναντίον του Κόνωνος³⁰.

Ενώπιον αυτών των επικινδύνων και για την κοινωνική συνοχή και για την επέκταση της εγκληματικότητας κινήσεων των νέων, εἶχε αρχίσει να ξεγειρείται η υγιής μερίδα της κοινωνίας, παράλ-

ληλα προς τις βαρύτατες ποινές και τα σωφρονιστικά μέτρα της πολιτείας. Στους *Βατράχους* του Αριστοφάνη ο Αισχύλος διατυπώνει αδυσώπητη κατηγορία για το κατόντημα των νέων και για τους ηθικούς αυτουργούς στην εξέλιξη αυτή:

Αισχύλος: «Εἴτ' αὖ λαλιὰν ἐπιτηδεῦσαι καὶ στωμυλίαν ἐδίδαξας, ἢ ἕξεκένωσεν τὰς τε παλαιίστρας καὶ τὰς πυγὰς ἐνέτριψε τῶν μειρακίων στωμυλλομένων, καὶ τοὺς παράλους ἀνέπεισεν ἀνταγορεύειν τοῖς ἄρχουσιν. Καίτοι τότε γ', ἡνίκα ἐγὼ ἕζων οὐκ ἠπίσταντ' ἀλλ' ἢ μᾶζαν καλέσαι καὶ ῥυππαπαὶ εἶπειν»³¹.

Ο Ανδοκίδης εξ άλλου διατυπώνει βαρύτατες κατηγορίες κατά της συμπεριφοράς του Αλκιβιάδη, που παρέσυρε τους νέους: «Τοίγαρ τοὶ τῶν νέων αἰ διατριβαὶ οὐκ ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἀλλ' ἐν τοῖς δικαστηρίοις εἰσίν, καὶ στρατεύονται μὲν οἱ πρεσβύτεροι, δημηγοροῦσιν δὲ οἱ νεώτεροι, παράδειγμα τούτῳ χρώμενοι, ὃς τηλικαύτας ποιεῖται τῶν ἁμαρτημάτων ὑπερβολὰς, ὥστε περὶ Μηλίων ἀποφηνάμενος ἐξανδραποδίζεσθαι, θριάμενος γυναῖκα τῶν αἰχμαλώτων υἱῶν ἐξ αὐτῆς πεποίηται, ὃς τοσοῦτον παρανομώτερος Αἰγίσθου γέγονεν, ὥστε ἐκ τῶν ἐχθίστων ἀλλήλοις πέφυκεν»³².

Βαρύτατες ποινές εθέσπιζε η πολιτεία εναντίον των σχεδιαζόντων ή πραγματοποιούντων την κατάλυση του δημοκρατικού καθεστώτος, καθώς και εναντίον των παρανόμων εκδηλώσεων των οργανμένων νέων και εναντίον των συνωμοσιών, κατά των οποίων ο οστρακισμός εκρίνετο ανεπαρκής. Πέρα του νόμου του Δημοφάντου, που τιμωρούσε όσους ελάμβαναν παρανόμως αξιώματα, ιδιαίτερα σε τυραννικά καθεστώτα ειδικοί νόμοι επέτρεπαν εισαγγελίες για την απόπειρα κατάλυσης ή την κατάλυση του δήμου. Χαρακτηριστική η περίπτωση νόμου που μνημονεύεται από τον Δημοσθένη. «Ἐάν τις... ἐταιρείαν συνιστῆ ἐπὶ καταλύσει τοῦ Δήμου»³³, καθώς και από τον Υπερείδη «ἐάν τις, φησί, τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων καταλύη ἢ συνίη καὶ ἐπὶ καταλύσει τοῦ δήμου ἢ ἐταιρικοῦ συναγάγη»³⁴. Πολύ αυστηροί ήσαν επίσης οι νόμοι κατά των διακωμωδούντων τα θεία και των ιεροσύλων.

Είναι από πρώτη άποψη περίεργο το γεγονός ότι η πολιτεία δεν αισθανόταν ενοχλήσεις από την αντιθρησκευτική προπαγάνδα στα θεατρικά κείμενα όπως του Ευριπίδη και του Αριστοφάνη, ενώ αντιδρούσε ταχύτατα κατά του κινδύνου της διαφθοράς των νέων, στους οποίους υποτίθεται ότι εισήγαγαν καινά δαιμόνια. Το πρόβλημα

ήταν η διατήρηση της ηθικής βάσης της κοινωνίας, η προστασία του καθεστώτος και των ηθών, που κινδύνευαν από τον κλονισμό της πίστης στο θεό, στις αναγνωρισμένες αξίες και τη δημοκρατία. Αυτήν την εξήγηση έχει και ο νόμος του Διοπίθου και η δίκη των Αναξαγόρα και Σωκράτη.

Είναι αυτονόητο ότι η προς το έγκλημα εκτροπή των νέων, είτε οφείλεται σε παρορμήσεις τρίτων είτε στη φύση τους, αποδοκιμάζεται και κατά της συμπεριφοράς αυτής απειλούνται ποινικά ή σωφρονιστικά μέτρα. Δεν πρέπει όμως να αγνοείται ότι στην ορμή των νέων και την απροϋπόθετη αφοσίωσή τους στον αγώνα των καινοτομιών και αλλαγών οφείλεται η ανθρώπινη πρόοδος. Γι' αυτό και στις υπερβολές πρέπει να είμαστε επιεικείς, πράγμα το οποίο συνιστούσε με την εμπειρία του ο Ευριπίδης και το οποίο έχει διαχρονική αξία: «έν νέοισι δ' άνθρωπων τόδε ἔνεστι (δηλ. τὸ σφάλλιν) συγγνώμη δὲ τῷ δ' ἔχειν χρεῶν³⁵».

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Mario Maffi, *La cultura underground 1. Dai beats agli yippies*. Universale Laterza (Bari 1980), O. Egbuna, *Destroy this Temple* (London 1971), W. Kinkle, *The Social History of the Hippies, Ramparts*, Μάρτιος 1967, J. Nuttall, *Bomb Culture* (London 1968), B.H. Wolfe, *The Hippies* (New York 1968), T. Becker, *Sabotage: Just the American Tradition*, *IT* 79, 8-21, Μάιος 1970, D. Truckee, *The Night They Burnt the Bank at Santa Barbara*, *The Black Dwarf* 31, 24 Μαρτίου 1970, F. Pivano, *Breaz Hippie Yippie* (Roma 1972), R. Neville, *Play Power* (London 1970), R. Cleaver, *L'idéologie de Black Panther Party*, στο *Quaderni Piacentini* 42, Νοέμβριος 1970, G. Jackson, *Blood in my Eyes* (New York 1972).

2. Για τα κινήματα αυτά των νέων και τις ποικίλες μορφές που προσελάμβαναν βλέπε: G.M. Calhoun, *Athenian Clubs in Politics and Litigation* (University of Texas 1913), E. Sartori, *Le eterie nella vita politica ateniese del VI e V secolo a.C.* (Roma 1957), W.R. Connor, *The New Politicians of the Fifth Century Athens* (Princeton University Press 1971), M.I. Finley, *The Athenian Demagogs*, *Past and Present* 21, 1962, σ. 3-21, O. Riverdin, *Remarques sur la vie politique au Ve siècle*, *Museum Helveticum* 2, 1945, σ. 201-212, L. Ehrenberg, *The People of Aristophanes* (Oxford 1951), D. Kienast, *Der innenpolitische Kampf in Athen von der Rückkehr des Thukydides bis Perikle's Tod*, *Gymnasium* LX, 1953, σ. 210-229, G. Vlastos, "The Constitution of the Five Thousand", *American Journal of Philosophy* LXXIII, 1952, σ. 189-198, Hullman, *De Atheniensium συνωμοσίαις επί δίκαις και αρχαίς* (Konigsley 1914), W. Vischer, *Die oligarchische Partei und die Hetairien* (Athen-Basel 1836), G.

Méantis, *L'aristocratie athénienne* (Paris 1971), E. Seibl, *Συνωμοσία*, *RE IV A*, 2 (1932), J. Isaac, *Les oligarques, Essais d'histoire partielle* (Paris 1946).

3. Αριστοτέλης, *Πολιτικά* V, 7, 1310α.
4. Πλάτων, *Νόμοι* I, 636β.
5. V. Martin, Aspects de la société athénienne, *Bulletin de l'association Bada* 40, 1833, σ. 1-43.
6. Αριστοφάνης, *Νεφέλαι* 1400.
7. Isaac, *Les oligarques, Essais sur l'histoire partielle* (Paris 1946) σ. 21, 24, 29.
8. Méantis, *L'aristocratie athénienne* (Paris 1971) σ. 43.
9. L. Ehrenberg, *The People of Aristophanes*, σ. 109-110 και Hatzfeld, *Alcibiade* (Paris 1951) σ. 231 σημ. 1.
10. Isaac ό.π. σ. 32.
11. Θουκυδίδης VIII 65, 2c, 69, 4.
12. Calhoun ό.π. σ. 110, *Αντιφών* V 68-69.
13. Θουκυδίδης VIII 9, 2, 2. Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους* 112-113.
14. Ισοκράτης, *Αρεοπαγитικός*: «οἱ μὲν γὰρ ψηφίσματι παραλαβόντες τὴν πόλιν πεντακοσίους μὲν καὶ χιλίους τῶν πολιτῶν ἀκρίτως ἀπέκτειναν», VII 66-67, XX 11, *Αἰσχίνης* II 77, III 235.
15. Θουκυδίδης III 82.
16. R. Joly, L'exhortation au courage (θαρρεῖν) dans les mystères, *Revue d'Études Grecques* LXVIII, 1955, σ. 170.
17. Πλάτων, *Πολιτεία* 563α.
18. Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία* 34, 1.
19. Αριστοφάνης, *Λυσιστράτη* 577-580.
20. Aulo Gellio, *Noctes Atticae*, βιβλ. IX, cap. 2, 4.
21. *Scolii Attici*, 7 Diehls-Kranz.
22. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα* II 1.
23. J. Van Leenwen, De Eupolidis demorum fragmentis nuper repertis, *Mnemosyne* XL, 1912, σ. 129.
24. Ξενοφών, *Απομνημονεύματα* I 2, 9.
25. Θουκυδίδης VI 39.
26. L. Diaco, Edipo figlio della Tyche, *Studi sul teatro graeco-romano in onore d.m. Pohlenz, Dioniso Siracusos* (1952) σ. 28. Και La dute de la sygraphe Anassagora, *Athenyon Scritti di Archeologie e di antichità classica in onore di I. Anton* (Firenze 1955) σ. 244-247.
27. M. Daraki, La sagesse des cyniques grecs, στη συλλογή *Clande Mosse, La Grèce ancienne* (1986) σ. 93-107 (Société d'éditions scientifiques).
28. Λυσίας απόσπ. 53,2, Ξενοφών, *Απομνημονεύματα* II 1. Πλάτων, *Πολιτεία* 365, Θεαίτητος 173d, *Αἰσχίνης*, *Κατά Τιμοκράτους* 29 «σπουδαι δὲ ἑταιριῶν ἐπ' ἀρχῆς».
29. Λυσίας, *Απολογία δωροδοκίας ἀπαράσημος* 20, Απόσπ. V (*Πρὸς Ἀνδοκίδην, ἀποστασίου*).
30. Δημοσθένης, *Κατά Κόνωνος* 39-40: «Ἀκούω γάρ, ὦ ἄνδρες δικασταί, Βακ-

χιόν τε τινά, ὃς παρ' ὑμῖν ἀπέρανεν καὶ Ἄριστοκράτην τὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς διεφθαρμένον καὶ τοιούτους ἑτέρους καὶ Κόνωνα τουτοῖ ἐταίρους εἶναι μεράκια ὄντας καὶ τριβαλλοὺς ἐπωνυμίαν ἔχειν».

31. Αριστοφάνης, *Βάτραχοι* 1069-1073.

32. Ανδοκίδης, *Κατὰ Αλκιβιάδου* 22. Βλ. ἐπίσης G. Dalmeyda, *Les dénonciations et les aveux d'Andocide*, *Revue des études grecques* XL, 1927, σ. 183-188, P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion* (München I, 1941), σ. 786.

33. Δημοσθένης, *Κατὰ στεφάνου ψευδομαρτυριῶν* Β 26.

34. Υπερείδης, *Υπὲρ Ευξενίππου* 7.

35. Ευριπίδης, *Ἰκέτιδες* 250-251.